

İlk mənbələr dərslin səmərəliliyini artırır

Sevdə Axundova
*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin
müəllimi*

Ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən və dönməz xarakter almış təhsil islahatının hazırkı mərhələsində müasir ədəbiyyat dərslərləri və dərslər vasitələrinin təlimin yeni keyfiyyət səviyyəsinə yüksəldilməsi, təhsilin məzmununun müstəqil dövlətçilik prinsipləri əsasında qurulmasında rolu böyükdür.

Yeni Təhsil Qanununda orta məktəb qarşısında vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən, milli mədəni və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünya görüşünə malik, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək vəzifəsi qoyulmuşdur. Həmin vəzifənin yerinə yetirilməsində yeni tipli, müasir dövrün tələblərinə cavab verən dərslərlərin, dərslər vasitələrinin hazırlanması, nəşri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan təhsil sisteminə dərslərlik və müntəxəbatların hazırlanmasında zəngin pedaqoji və elmi ənənələr vardır. Mirzə Şəfi Vəzəh, Səid Ünsizadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Məhəmmədtəğı Sidqi, Firidun bəy Köçərli,

Abdulla Şaiq və başqalarının tarixi xidmətləri bunu aydın əks etdirir. AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Nizami Cəfərov, filologiya elmləri namizədi Nəcəf Nəcəfov, pedaqoji elmlər namizədi, dosent Bilal Həsənlinin tərtib etdikləri orta ümumtəhsil məktəblərinin XI sinifləri üçün “Ədəbiyyat müntəxəbatı” dərsləri bu zəngin ənənələrin uğurlu davamı kimi (Bakı, “Kövsər” nəşriyyatı, 2009) diqqəti cəlb edir.

Dərslər vasitəsinin məzmununda, metodik sistemində təcrübəli filoloq dəst-xətti, metodist səriştəsi diqqəti cəlb edir. “Ədəbiyyat müntəxəbatı”nda ədəbiyyat tarixinin inkişaf mərhələləri, mövzular XI sinif üçün ədəbiyyat proqramının tələblərinə, dərslərinin məzmun və strukturuna uyğun olaraq təqdim edilir. Belə ki, V-XI siniflərin ədəbiyyat proqramlarında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin aşağıdakı kimi dövrləşməsi əsas götürülmüşdür:

I. Qədim dövr (ən qədim zamanlardan XIII əsrə qədər);

II. Orta dövr (XIII əsrdən XVII əsrə qədər);

III. Yeni dövr (XVII əsrdən XX əsrin əvvəllərinə qədər);

IV. Ən yeni dövr (XX əsrin əvvəllərindən bu günə qədər).

XI sinifdə öyrənilən monoqrafik mövzular sinfin səviyyəsinə uyğun müəyyənləşdirilmiş, XX əsrin əvvəllərindən bu günədək ədəbiyyatımızın ümumi mənzərəsini əks etdirən müəfiq ədəbi-bədii materialların müntəxəbatına daxil edilməsi məqsədəuyğun sayılmışdır. Hər bir mövzu üzrə ilk növbədə həmin sənətkarın yaradıcı şəxsiyyəti barədə yığcam məlumat verilir. Bu materiallar “Ədəbiyyat” dərslərindəki məlumat və şərhləri mövzu, problem baxımından tamamlayır. O da aydın olur ki, bu mövzular məzmunca cəlbədidir, yorucu fakt və hadisələrin sadalanmasından uzaqdır. Başlıcası isə məktəblilərdə sənətkarın şəxsiyyətinə və yaradıcılığına marağın yaranması, biliklərin zənginləşdirilməsinə kömək edir.

Müəlliflər çalışmışlar ki, proqramın tələbinə uyğun olaraq tədrisinə ayrıca saat verilən əsərlər vasitədə dolğun şəkildə əks olunsun, müntəxəbat dərslərlə üzvi vahid təşkil etsin, onu məntiqi şəkildə tamamlasın. Şagirdin ikinci dərəcəli faktlar, məlumatlarla yüklənməməsi, təlim yükünün optimallığı tələbi də dərslər vasitəsinə nəzərə alınmış, bəzi irihəcmli əsərlərin ixtisarla verilməsi məhz həmin elmi-metodiki zərurətdən irəli gəlmişdir.

Məlumdur ki, əvvəllər ədəbiyyat üçillik kurs şəklində öyrənilirdi. Onda XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı, o cümlədən C.Məmməd-quluzadə, M.Ə.Sabir X siniflərdə tədris edilirdi. 2002-ci ildə təsdiq olunmuş proqramla ədəbiyyat kursunun 2 il ərzində öyrədilməsi məqsədəmüvafiq

bilindi. Bu həm də ona görədir ki, XX əsr bütün dünya xalqlarının siyasi, ictimai və ədəbi həyatında olduğu kimi, Azərbaycanın həyatında da mühüm rol oynamışdır. Bu dövrün ədəbi mühitini buraxılış sinfi şagirdləri daha yaxşı anlaya bilərlər. C.Məmməd-quluzadənin “Anamın kitabı”, “Azərbaycan” əsərləri zamanımızla daha ahəngdar səslənir. Eyni sözləri M.Ə.Sabirin “Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir”, “Səttarxana” şeirləri haqqında da demək olar.

“XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan ədəbiyyatı”nın I mərhələsinə daxil edilmiş Hüseyn Cavidin “İblis”, C.Cabbarlının “Oqtay Eloğlu”, S.Vurğunun “Vaqif”, Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsərləri də öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Məlumdur ki, C.Cabbarlının “Almaz”, “1905-ci ildə” pyesləri yenə də ədəbiyyatımızın incilərindəndir. Lakin bu əsərlərdəki bəzi məqamlar mübahisəli görünür. Təbii ki, orta məktəb dərslərlərinə mübahisəli məsələlər salına bilməz. S.Vurğunun “Vaqif” əsəri isə tamamilə yeni aspektdə, yeni baxışlara uyğun təhlil olunmalıdır. Bu barədə kifayət qədər materiallar vardır.

“XX əsrin ortalarından bu günə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı” adlanan II mərhələdə R.Rzananın “Qızılqul ol-mayaydı”, İlyas Əfəndiyevin “Xurşidbanu Natəvan”, B.Vahabzadənin “Gülüstən” əsərlərinin tədris edilməsi də müəllimləri razı salır. “Gülüstən”in yenidən gündəmə gəlməsi çox önəmlidir. 2009-2010-cu dərslər ilindən proqramda Mir Cəlalin “Bir gəncin manifesti” əsərinin öz yerini tutması da

maraqla qarşılanmışdır. İndi roman özünün yeni həyatını yaşayır. Roman-dan seçilmiş proqramlar öz təsirliliyi, məzmunu və bədii keyfiyyəti ilə nəzəri cəlb edir.

Görkəmli yazıçı İ.Şıxlının "Dəli Kür" romanının müntəxəbatda təqdimi məqsədəuyğundur. Məlumdur ki, ədəbiyyatımızın və sənətkarın ciddi uğuru sayılan "Dəli Kür" mürəkkəb, çoxşaxəli əsərdir. Romanda ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında baş vermiş mühüm hadisələr, xalqımızın başına gətirilən faciələr Cahandar ağanın və onun ailəsinin təmsalında əks etdirilir.

Cahandar ağanın o dövrdə ictimai quruluşdakı ədalətsizliklərin qurbanı olması, onun faciəsini şəxsi həyatında ziddiyyətlərdə ağırlaşdırması əsərdə yüksək sənətkarlıqla əks etdirilmişdir. Romanda təsvir edilən hadisələr, obrazlar sistemi müəllif niyyətinin açılmasında mühüm rol oynayır. Bu mənada romanda ixtisarlara aparmaq çox çətindir. Eyni zamanda əsəri tam şəkildə dərslərdə öyrətmək də imkan xaricindədir.

Müəlliflər ixtisarlara zamanı əsərin ümumi ruhunu, bütövlüyünü, sənətkar niyyətinin açılmasına daha çox xidmət edən başlıca səhnələri, epizodları maksimum dərəcədə qoruyub saxlamağa çalışmış, buna müvəffəq olmuşlar.

Bütün bunlar isə ilk növbədə ondan irəli gəlir ki, müəlliflər vəsaitdəki təlim materiallarında tərbiyəvi cəhəti, ideya-estetik təsiri, şagirdin bədii təfəkkürünün, dünyagörüşünün formalaşdırılmasını diqqət mərkəzində saxlamışlar. Müşahidələr göstərir ki, sənətkarın həyat və yaradıcılığı ilə bağlı maraqlı fakt və məlumatlar şagirdlərin

dərslərdə cavablarına müsbət təsir göstərir, təlim prosesinin səmərəliliyini təmin etməyə imkan yaradır.

Məlumdur ki, müasir dərslərin təşkilinə, metodikasına, müəllim və şagirdlərin fəaliyyətinə yüksək tələblər verilir. Bu tələblərdən biri də məktəblinin müstəqil, yaradıcı, təşəbbüs-kar fəaliyyətinin təlim prosesində aparıcı yer tutmasıdır. Ədəbiyyat dərslərində şagird dərslərdəki təhlil nümunələrini, bu və ya digər sənətkar, əsər barədə söylənilən hazır hökmləri əzbərləməməli, müstəqil, yaradıcı oxucu fəaliyyəti göstərməlidir.

Müəllimin təlim prosesində rolu bələdçilik, şagirdin yaradıcı, müstəqil işə yönəldilməsi səciyyəsi daşmalıdır. Bədii əsərin oxusu, gücədən səviyyə-də təhlili və qiymətləndirilməsi ilə bağlı əsas iş indi şagirdin öhdəsinə düşür. Bu baxımdan şagird dərslərdəki inəhdudlaşmamalı, müntəxəbatdakı bədii mətnləri diqqətlə oxumalı, sual və tapşırıqlar sistemi ilə işləməli, dərslərdəki cavablarında onlara istinad etməlidir. Bu bir həqiqətdir ki, şagirdin bədii mətnin özünü oxumadan dərslərdəki təhlil materialları əsasında əsər barədə əqləbatan mühakimə yürütməsi, öz hökmlərini əsaslandırması mümkün deyildir.

Dərs vəsaitinin mühüm bir istiqaməti məktəblilərdə oxucu bacarıqlarının, bədii zövqün inkişafına geniş imkan yaratmasıdır. Bu özünü ilk növbədə əsərin ideya-məzmununun, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin, müəllif niyyətinin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi ilə bağlı sual və tapşırıqların müntəxəbatda daxil edilməsi də göstərir.

Dərs vəsaitində oxucunu bədii

mətnin dərin qatlarına nüfuz etməyə istiqamətləndirən, əsərin mövzusu, problematikası, obrazlar sistemi ilə bağlı sual və tapşırıqların şagirdlərdə müstəqil təhlil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayacağı şübhə doğurmur.

Dərs vəsaitinin bütün bölmələrində şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinin, əsəri qavrama xüsusiyyətlərinin diqqət mərkəzində saxlanılması, interaktiv təlim imkanlarının nəzərə alınması təqdirəlayiq hal kimi qeyd olunmalıdır.

"Ədəbiyyat müntəxəbatı" orta məktəb məzunlarının buraxılış və ali məktəblərə qəbul imtahanlarına hazırlaşması üçün zəruri vəsaitdir. Təsədüfi deyildir ki, bu kitab nəşr olunan kimi TQDK tərəfindən ədəbiyyat fənni üzrə qəbul imtahanı proqramındakı oxuması zəruri olan ədəbiyyat siyahısına daxil edilmişdir. Hazırda buraxılış və qəbul imtahanlarında test tapşırıqlarının bir qisminin məhz bu dərs vəsaiti üzrə hazırlanması müntəxəbatın müəlliflərinin uğurundan xəbər verir.

XI sinif üçün "Ədəbiyyat müntəxəbatı" dərs vəsaitlərinin tərtibinə verilən müasir tələblər nəzərə alınmaqla yazılmışdır. Aydındır ki, bu müntəxəbatdan orta ixtisas məktəblərində də dərs vəsaiti kimi istifadə olunur. Ona görə də, ədəbiyyat proqramında, dərslərdə və həmçinin müntəxəbatda xarici ölkələr ədəbiyyatına dair məlumatların daxil edilməsi də arzu olundu. Xatırladıq ki, əvvəlki müntəxəbatlarda belə nümunələr öz yerini tuturdu. Şübhə etmirik ki,

müəllim və şagirdlər tərəfindən böyük razılıqla qarşılanmış müntəxəbat hazırkı mərhələdə orta ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat təliminin səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayacaq, şagirdlərin mütaliə mədəniyyətinin yüksəlməsinə əhəmiyyətli təsir göstərəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycanın təhsil siyasəti. II hissə. 2005.
2. Ədəbiyyat müntəxəbatı. Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün dərs vəsaiti. Bakı: "Kövsər" 2009.
3. Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün dərslik. Bakı, 2008.

Резюме

В данной статье основной упор делается на портреты писателей, указанной в программе по литературе для V-XI классов общеобразовательной школы. Хрестоматия составлена в соответствии программы.

Summary

Having according to and examples have been given to the program of the literature on V-X classes of general education schools to the text-book of literature written in the article from portraits of the corresponding some writers. Selected fragments from the literary work have been compiled to the complete program suitably.